
JELEN ÉS MŰLT

Mák László

A TECHNOKRÁCIA KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSE KÜLÖNÖS TEKINTETTEL JUGOSZLÁVIAI MEGJELENÉSI FORMÁIRA

1. BEVEZETŐ

Politikai szókincsünk gyakran használt terminusa a technokracia. Nap mint nap elhangzik különböző politikai fórumokon, rendszerint negatív kontextusban, társadalmi fejlődésünk legjelentősebb ellenségei között említve. A gyakori szóhasználat alapján feltételezhetnénk, hogy a szó tartalma széles körben ismert, ám az empirikus felmérések (22—7. 1.)* arról tanúskodnak, hogy ez nem így van.

Dolgozatunk célkitűzése, hogy megadja a technokracia tartalmi meghatározását, elősegítve ezzel a technokratizmus elleni harc operacionálizálásának lehetőségét.

A téma megközelítése elméleti jellegű, de meg kell jegyeznünk, hogy következtetésnek részletesebb kimunkálása olyan analitikai eszköztárat biztosíthatna, melynek segítségével lehetőség nyílna a technokratikus jelenségek empirikus leírására is.

Kutatásaink során elsősorban a technokracia jugoszláviai genézisnek feltárását tűztük ki célul. Ahhoz, hogy feltárhassuk a technokracia megjelenési okait, szükségesnek látszott a technokracia kialakulásának áttekintése a társadalmi termelőerők fejlődése során.

Dolgozatunk szerkezete is tükrözi a fentebb elmondottakat. Az első fejezetben a kapitalizmus változásainak elemzésén keresztül kíséreltük meg a technokracia történelmi színre lépését előkészítő okok feltárását, valamint a technokracia hozta társadalmi változások vázlatos leírását.

A második fejezetben a sajátos jugoszláv öngazgatási viszonyok közepette jelentkező technokracia jelenségét, valamint jövőbeli fejlődési lehetőségének esélyeit vettük górcső alá. Ez a fejezet arra a hipotézisre épül, mely szerint az adott körülményeket figyelembe véve a technokra-

* A zárójelben feltüntetett számok a tanulmány végén közölt irodalom sorszámaát és a vonatkozó oldalszámot jelölik.

cia belső ellentmondásokkal terhelt társadalmi csoport, amelynek léte a csoporttulajdon kialakulásához és fennmaradásához fűződik.

Idődimenzióját tekintve dolgozatunk az 1970-es évek közepéig terjedő időszakot öleli fel, az azt követő időszakra vonatkozó megállapítások elméleti megalapozottsága, tekintve a rendkívül gyér szakirodalmat, már sokkal gyengébb, és bizonyára sok helyütt vitatható is.

Dolgozatunk megírása során gazdag szakirodalomra támaszkodtunk, de végső formájának kialakulását döntően meghatározták Zoran Vidaković alapos tudományos igénnyel megírt idevonatkozó munkái.

2. TECHNOKRÁCIA A TERMELŐERŐK FEJLŐDÉSÉNEK TÜKRÉBEN

Ebben a fejezetben a fejlett ipari társadalmak keretén belül kialakult technokrácia eredetét vesszük vizsgálódás alá. A technokrácia kialakulásának feltételei közül részletesebben kifejtjük a tulajdon és az igazgatási funkció szétválását, a tudományos-technológiai forradalom határait, valamint az állam fokozottabb gazdasági szerepvállalásának következményeit. Mindezen feltételek háttérben azonban ott van az alapvető társadalmi viszony — a tőkeviszony, amely determinálja a fenti tényezők kialakulását és kölcsönhatásukat is.

2.1.1. *A tulajdon és az igazgatási funkció szétválása*

A tulajdonnak az igazgatási funkciótól való elkülönülési folyamata a részvénytársaságok kialakulásával veszi kezdetét. A részvénytársaságok kialakulása a tőke mennyiségi növekedésének új minőséggé való átalakulásának következménye. Marx a részvénytársaságok kialakulásának okát abban jelölte meg, hogy a működő tőke sok válfaja túlnötte az egyes tőkék pénzügyi erejét. A tőkés termelés alaptörvénye, a társadalmi termelőerők kifejlesztése a tőke értékesülése mellett, szükségszerűen megteremti a tőke egyesülését, ami a részvénytőke formájában realizálódik. A részvénytársaságok kialakulását elősegítette az is, hogy mivel a részvénytársaságoknál a profit tisztán a kamat formáját ölti, olyan vállalkozások is lehetségesek, amelyek pusztán a kamatot hozzák meg, s ez egyike azoknak az okoknak, amelyek az általános profitráta süllyedését feltartóztatják, mivel nem szükségszerű, hogy azok a vállalatok, amelyekben az állandó tőke olyan hatalmas arányú a változóhoz képest, „bekerüljenek az általános profitráta kiegyenlítődébe”. (15—416. l.) Továbbá a részvénytársaságok elterjedését egyes országokban maga a törvényhozás is elősegítette: (18—25. l.).

A részvénytársaságok kialakulásának egyik legfontosabb következménye az, hogy „a valóban működő tőkés pusztá igazgatóvá, idegen tőke kezelőjévé, a tőketulajdonos pedig pusztá tulajdonossá, pusztá pénztőkéssé változik át”. (15—416. l.) A részvénytőke kezdeti formái még nem hoznak döntő változásokat a tőke igazgatási módszereiben.

A döntéshozatali jog a részvénytulajdoni majoritásból vezetődik le, azaz a tulajdon nagysága meghatározza a döntéshozatali kompetenciát is. Ez a tény azonban azt a veszélyt hordozza magában, hogy az egyes tőkésék, akik a részvénytőke kibővülése miatt viszonylag kis tőkével óriási tőkéket tudtak ellenőrizni, a többi társrészvényes kárára maximalizálhatták saját jövedelmüket. Ezt ugyan a törvényhozás minden eszközzel próbálta megakadályozni, de kibúvók mindig akadtak. (4—88. l.) A tőke igazgatásának ez a formája tehát ellentmondást hordozott magában, amelyet a technokrácia megjelenése oldott fel.

A részvénytársaságok újabb kori fejlődésére jellemző az az irányzat, hogy a forma szerint személytelen részvénytulajdon nagy — ha nem túlnyomó — részével a valóságban nem is személyek, hanem bankok, beruházási társaságok, nyugdíjalapok, biztosítók, jótékonyági intézmények és az állam, tehát intézmények rendelkeznek (13—87. l.) A tulajdon és az igazgatási funkció szétválása tehát institucionálisan is végbement. A magánszemélyek és a tőke közti közvetítők megjelenése azonban alapjában véve még nem változtatja meg a tőke igazgatásának legitimitását, amely továbbra is a magántulajdonban gyökerezik.

2.1.2. Tudományos-technológiai forradalom

Minden gazdasági válság felszínre hozza az adott körülmények közötti extenzív fejlődési lehetőségek határait és előtérbe helyezi az intenzív fejlődés tartalékait. Az 1929-es nagy világválság teremtette meg a tudományos-technikai forradalom szélesebb kibontakozásának előfeltételeit. A technikai haladás a relatív értéktöbblet elsajátítási mechanizmusán keresztül a tőkés termelés belső törvényszerűsége. Maga a haladás üteme azonban egészen a századfordulóig nagymértékben függött egzogén, termelésen kívül eső tényezőktől. Ezt a fejlődést egy „eszközökkel fel nem szerelt elme egyszerű ötletének lehet betudni”. (17—520. l.)

Már az 1870-es, de még inkább az 1929-es gazdasági válság hatására a technikai haladás a termelés endogén, belső tényezőjévé válik. Ez abban fejeződik ki, hogy az új tudás létrehozatala mindinkább sajátos gazdasági ággá válik, azaz „az új technológia termelése maga is gazdasági tevékenység lesz. „A találmányokat a rendszeren belül termelik, miáltal a feltalálás új termelési folyamatnak tekinthető.” (17—520 l.)

A technikai fejlődés magával hozta a szakképzett munkaerő iránti fokozott igényt. Ennek pedig a legfontosabb szociális következménye, hogy változás következett be a társadalom értékrendjében is. „Amikor a tőke és a megtakarítás volt a döntő, a takarékoság minősült a legfőbb erénynek. Senki sem törődött azzal, hogy a lakosság túlnyomó többsége a legsötétebb tudatlanságban élt és halt meg. Amióta a szakképzett munkaerő vált a legfőbb tényezővé, a takarékoság mint erény, teljesen kiment a divatból, szinte elavultnak, sőt különködésnek minősült.” (23—169. l.)

A szakképzettség értékének látványos emelkedése először az üzemen belüli műszaki értelmiség helyzetének javulásához vezetett. Ennek a csoportnak a felső rétege integrálódott a bér munkások közül elsőnek a hatalmi struktúrába. Az azonban hamarosan „nyilvánvalóvá vált, hogy a műszaki vezető réteg még az üzemen belül sem biztosíthatja a belső egyensúlyt, a gazdasági növekedés nélkülözhetetlen feltételét jelentő munkafegyelmet, szervezettséget, ha nem társul a humán értelmiség új kategóriáival, a pszichológiával, a munkaszociológiával, a játék-elméletben is járatos, minden folyamatot a matematika nyelvére lefordító ökonometrussal”. (23—163. l.)

A tudományos-technikai fejlődés eredményeként bonyolult termékek jelennek meg, amelyeket bonyolult szervezetek állítanak elő. A szervezetek bonyolódása előidézi entrópiájuk, szétesésre való hajlamuk növekedését is. Ezt megakadályozandó a szervezetek vezetését is új tudományos alapokra kellett helyezni, ez pedig feltételezte a vezetésben, döntéshozatalban résztvevők szakmai kompetenciáját, tudományos ismeretekkel való felvérteztségét. Megváltozott maga a döntéshozási mechanizmus is — előtérbe kerültek a csoportos döntéshozatal tudományos, elsősorban matematikai alapokra helyezett előkészítési módszerei, amelyek párosultak a csoportmunka szinergikus hatásával.

2.1.3. *Az állam mint gazdasági szubjektum*

Az 1929-es nagy gazdasági világválságban a monopolkapitalizmus olyan ellentmondásai kerültek felszínre, amelyek magán a monopolkapitalista rendszeren belül megoldhatatlannak tűntek. Ugyanakkor a romboló erejű gazdasági válság magát a tőkés termelési rendet kezdte veszélyeztetni, ezért a tőkés állam átvette a tőketermelés funkcióinak egy részét, biztosítva ezáltal a válságok áthidalásának lehetőségét. Az állam gazdasági elkötelezettsége az árutermelés részleges tervezésében, a piac és a munkaerő szabályozásában és ellenőrzésében, az értéktöbblet egy részének felhalmozásában és az árutöbbletek értékesítésében nyilvánult meg. Az állam ezenkívül óriási szerepet vállalt a tőkés termelés fejlődési tényezőinek, elsősorban a tudományos alap kutatások, de magának a technológiai innovációnak anyagi támogatásában is, továbbá a szociális egyensúly biztosítása érdekében részt vett az „indirekt bérek” — azaz a szociális juttatások fedezésében is.

Az állam személyében olyan tőkés jelent meg, amelyik a profit maximálását társadalmi méretekben szemléli, ezért hajlandó átvenni a termelés azon részlegeit, amelyekben a termelés nem rentábilis, de szükséges a társadalmi méretekben szervezett termelés folyamatosságához.

Az állami tőke funkcionáriusai a tőkés állam politikai apparátusából kerültek ki, ezen belül is a hierarchikus állami szervek, a katonai és a politikai pártok képviselői végzik a tőke igazgatásának funkcióját. Megváltozott a tőke igazgatásának legitimitása is. A részvénytőke elemzésénél elmondtuk, hogy ott a tőke igazgatásának

legitimitása végső fokon mégis a magántulajdonból vezetődik le, míg az állami tőke igazgatási legitimitását a termelési viszonyok változatlan újratermeléséből, a fennálló hierarchia és dominancia megtartásából meríti. Ezáltal az állami tőke igazgatásának kritériumai már eleve differenciálódnak, és előtérbe kerülnek a társadalmi méretekben szemlélt hatékonyság kritériumai, ami magával vonja a technikai racionalitásnak a társadalom egészére való kiterjesztését is. (2—39. l.)

2.2. *A technokrácia felemelkedése*

A modern technokrácia megjelenésének történelmi mezejét az Egyesült Államokban a nagy gazdasági világválság utáni korszakra, Európában a második világháborút követő időszakra tehetjük. Ekkor következik be az érett részvénytársaságok kialakulása, az állam közvetlen gazdasági feladatvállalása és a tudományos-technikai eredmények fokozottabb alkalmazása a termelési folyamatban. Mindez persze kevés lett volna a technokrácia megjelenéséhez, ha a tőkének mint a termelés valódi szubjektumának nem lett volna szüksége saját belső funkcióinak új, tetterős hordozóira, amikor az előző hordozók már nem voltak elég hatékonyak a tőke újratermelődésének megváltozott feltételei között. „A tőke maga választja és mintázza meg a tőkést pontosan olyanak, amilyenre szüksége van.” (2—33. l.) Ebben az értelemben tehát a modern technokrácia a tőkés termelés és társadalom struktúrájának terméke és szükségszerű belső összetevője, amelynek az a legfontosabb feladata, hogy megőrizze a lényeg változatlanságát a változások közepette is. A technokrácia azonban magában hordozza a tőkés tulajdonviszonyok, az osztálystruktúra, a politikai rendszer és az ideológia változásának tendenciáit is.

2.2.1. *Változások a tulajdonviszonyokban*

A tulajdonviszonyok terén a legjelentősebb változás a korporációs vagy szervezeti tőke kialakulása. Ennek a tőkeformának a különbsége a klasszikus részvénytőkével szemben a teljesen személytelenített igazgatási funkcióban jelenik meg, aminek a legfontosabb következménye az, hogy a profitmaximálás mellett egész sor más cél is kihatással van a vállalati stratégiára. A korporációkat igazgató technokrácia továbbra is a tőketulajdonból vezeti le legitimitását, felelősséggel azonban magának a tőkének tartozik, azaz mindaddig, míg a tőke megtermékenyülését legalább az adott körülmények közt minimálisnak tartott szinten biztosítani tudja, addig nem forog kockán az egzisztenciája. Mihelyt azonban ez nem adott, bekövetkezik a külső beavatkozás az állam, illetve a bankoligarchia részéről, ami maga után vonja a technokrácián belüli személycserét is. A profit mindenáron való maximálása már az individuális tőke viszonyai közt sem általánosan elfogadott követelmény, még kevésbé az a korporációs tőkénél, hiszen a profitmaximálás

elsősorban a kockázatvállalás függvénye. A technokráciának pedig nem áll érdekében a szokásosnál nagyobb kockázatot vállalni, hiszen a nagyobb profit elsősorban a részvényeseknek jelent többletbevételt, viszont sikertelenség esetén veszélyeztetni magának a technokráciának a létét is. A technokráciánál a profitmaximálás célját felváltja a növekedés mint alapkritérium. A növekedés minden társadalomban általánosan elfogadott legfontosabb cél, s mivel a technokrácia képes azonosulni ezzel a céllal, úgy jelenhet meg mint az általános társadalmi törekvések hordozója. A növekedés mellett még jó néhány cél vesz részt a vállalati stratégiák strukturálásában, mindezek azonban csak akkor juthatnak kifejezésre, ha nem veszélyeztetik a minimális profitnagyságot. (4., 174—186. l.)

A részvénytársaságok elemzésénél megjegyeztük, hogy ennél a tőkeformánál egyes tőkék maximálhatják profitjukat más tőkék kárára is, ezzel a tőkekoncentrációt elősegítő erővel ellentétes erő jelenik meg. A technokrácia színre lépése ezt a veszélyt automatikusan megszünteti (4—130. l.), viszont felbukkan annak veszélye, hogy maga a technokrácia választ ki saját magának aránytalanul magas részt a vállalati jövedelemből. Ezt elkerülendő a törvényhozás külön adatszolgáltatási kötelezettséget irányoz elő az éves mérlegbeszámolókon belül a hivatásos igazgatók — a technokrácia illetményeiről, ezenkívül bonyolult ellenőrzési mechanizmusok hivatottak a tőke védelmét biztosítani. (14—83. l.)

2.2.2. Az osztálystruktúra változása

Az osztálystruktúra változása abban tükröződik, hogy megnő a bérből élők száma, de egyidejűleg jelentős strukturális mozgás tapasztalható a tőkésosztály, valamint a tisztviselőkből és szakértőkből álló ún. kiszolgáló középosztály között. (18—453. l.) A tőketulajdonból élők száma fokozatosan csökken, míg a kiszolgáló osztály számbelileg ennek arányában növekszik. A változás tehát nem jelent gyökeres átalakulást, csupán azt a tendenciát fejezi ki, hogy a tőke sem tűri meg az élsődi életmódot. Továbbá ezen változások következménye az uralkodó osztály, illetve a vezető elit fogalmak differenciálódása is. Míg az uralkodó osztályhoz tartozást a származás, addig a vezető elitez való tartozást az eredmények biztosítják. Természetesen ez a felosztás csak feltehető, hiszen tények bizonyítják (18—453. l.), hogy a technokrácia ugyan átalakította a vezető elit képét, de számottevően nem hatott ki a felső osztályok felé mutató szociális mobilitás növekedésére. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a vezető elit legrangosabb pozícióit szinte teljes egészében az uralkodó, illetve kiszolgáló osztály tagjai öröklik, a szegényebb osztályok tagjai közül csak az egészen kiváló tehetségűek juthatnak a hatalmi hierarchia felsőbb régióiba. Ez a tény tehát ellentmond annak az állításnak, mely szerint a technokrácia kihat az osztályviszonyok demokratizálására.

2.2.3. *A politikai rendszer változása*

A politikai rendszer változása szorosan kapcsolódik az állam fokozottabb gazdasági szerepvállalásához. A gazdaság társadalmi méretekben való irányítása a fiskális- és monetáris politika eszközeivel, az állami költségvetés kiszabásával, törvényes előírásokkal és a külgazdasági kapcsolatok szabályozásával történik. Az állam ezen eszközök segítségével megkísérli a társadalmi folyamatok tervezését és szabályozását, ami a politikai funkció átértékelését vonja maga után. A politika mint a társadalmi konfliktusok szabályozásának módszere az állami technokrácia kezében nem csak döntőbíróként szerepel az egymással szembeálló erők összecsapásában, hanem aktív szerepet kap a konfliktusok megoldásában is. A gazdaság és a politika összefonódása következtében a tőkés vállalat is egyre inkább politikai intézménnyé válik. A termelés külső feltételei különösen a multinacionális vállalatok kialakulásával rendkívüli jelentőséget kapnak az óriásira duzzadt tőke megteremkenyülése szempontjából. A nemzetközi gazdasági integráció különböző formái szintén a politikai apparátus közvetítésével alakulnak ki.

2.2.4. *Változások az ideológiai szférában*

A technokrácia megjelenését az ún. technokratikus ideológiák jelentkezése előzte meg, elsősorban Th. Veblen, H. Scott és G. Loeb munkáiban. A technokrata ideológia első változatai, pozitivista hagyományokat folytatva, politikamentes, illetve politikaellenes, természettudományi és matematikai tételekre alapozott, „technikailag ellenőrzött energiatársadalom”, tehát egy matematikai képletekkel leírható, mechanikai funkciók együtteseként jellemezhető társadalom vízióját vetítették előre. Viszonylagos naivitásuk ellenére ezek az elméletek termékenyítőleg hatottak egy egész sor új irányzat kialakulására. A jelentősebbek közül ki kell emelni W. F. Ogburn ún. „kulturális elmaradás elméletét”, R. Aron, W. Rostow ún. „gazdasági civilizáció” elméletét, de jelentősen befolyásolták a technokrata elméletek T. Parsons és mások munkásságát is. Mindezekben az irányzatokban közös az, hogy a társadalmi irányításában a technika primátusáért szállnak síkra a politikával szemben, és a politikai döntéshozatalban a szakértelem hangsúlyozottabb jelenlétét követelik, előtérbe helyezve ezzel az intellektuális és szakértői funkciókat. (26—1308. l.)

A technokrata elmélet és hozzá gravitáló más elméletek ellentételezésként az 1960-as évek végén megjelentek Th. Roszak, Ch. A. Reich, H. Marcuse és C. W. Mills munkáiban a technokrácia első jelentősebb hatást kiváltó kritikái. Ezek az elméletek, különösen az ifjúság körében, rendkívüli népszerűségnek örvendtek, így hatásuk is egyértelműen kimutatható számos ifjúsági mozgalom ideológiai megalapozásánál. A legújabb korra jellemző a környezetvédelmi mozgalom kiterjedése, amely kifejezetten technokrataellenesnek tekinthető.

3. TECHNOKRÁCIA A SAJÁTOS JUGOSZLÁV ÖNIGAZGATÁSI VISZONYOK KÖZEPETTE

E fejezet keretében áttekintjük a technokrácia jugoszláviai kialakulásának a társadalmi viszonyokban rejtőző gyökereit. Kimutatjuk, hogy a technokrácia a termelőerők fejlődésének következtében felmerülő problémák negatív előjelű megoldásaként jelentkezik és így méltán került a haladó társadalmi erők bírálatainak keresztútjába. Ugyanakkor rámutatunk arra is, hogy milyen káros hatással volt a technokrácia konzervatív álláspontból való bírálata társadalmi fejlődésünk későbbi szakaszára.

3.1. A technokrácia definíciója

A jugoszláv társadalomban a technokrácia mint önálló erő az állami tulajdonmonopólium felbomlásának folyamatában jelenik meg. Időbelileg ennek a folyamatnak a kezdete az 1965-ös gazdasági reformhoz kapcsolódik. (8—190. l.) A technokrácia konkrét vonulatait döntően befolyásolják az adott időszak gazdaságpolitikai intézkedései, ezért a meghatározások többsége is ezen rendszerbeli megoldások függvényeként ábrázolja a sajátos jugoszláv technokráciát.

A technokrácia terminus használatát az indokolja, hogy az állami tulajdon decentralizálásával párhuzamosan a korporációs tőke kialakulásával analóg folyamatok jelennek meg az önálló gazdasági alapegységeken belül, de különösen a bővített újratermelést meghatározó, az új körülmények közepette már decentralizált akkumulációt összpontosító pénzügyi és áruforgalmi szervezeteken belül. Ezeknek a szervezeteknek az élen jelenik meg először a technokrácia, amely legitimitását, a tőkés technokráciához hasonlóan, a tudáson alapuló igazgatási kompetenciából vezeti le, a hatalmi önállósulásának viszont az önálló munkatestületekben kitermelt érték tőkeértékként való kezelése képezi az alapját.

Az 1965-ös gazdasági reformot követően az addig centralizált, a bővített újratermelést biztosító értéktöbblet a bankokban, biztosítóintézetekben, nagy- és külkereskedelmi vállalatokban koncentrálódott, és megteremtette az értéktöbblet bank-, illetve kereskedelmi tőke formájában való elidegenítésének lehetőségét, ami a társadalom osztálytagozódásának és a tőke kialakulásának eredeti folyamatát indította el. Az elidegenített értéktöbblet tehát tőkévé alakul vissza, használatának és mozgásának módjában pedig követi a tőkeérték újratermelési logikáját. (7—315—316. l.) Az így kialakuló tőke funkcióit hordozó társadalmi csoportok alkotják a jugoszláviai technokrácia legbefolyásosabb szárnyát.

A technokrácia azonban megjelenik a gazdaság más ágaiban és szervezeteiben is. „A vállalatok közti döntő különbségek az eszközök és

a munka szerves összetétele, a műszaki fejlettség és a piaci lehetőségek tekintetében megteremtik az objektív lehetőségét annak, hogy a vállalat valamely részlegében a munkásosztály egyes rétegei eltávolodjanak a munkásosztály szociális-gazdasági, politikai és eszmei céljaitól.” (2—97. l.) Ezek a csoportok aztán kisajátítva a társadalmi eszközök feletti igazgatás eldjogát kedvezőbb helyzetre tesznek szert a társadalmi javak elosztásában, valamint nagyobb szociális-gazdasági biztonságot élveznek a munkásosztály más rétegei, csoportjai rovására. Mindkét technokráciára, az intézményekben, illetve a termelő munkaszervezetekben jelentkezőre is jellemző a csoporttulajdonosi magatartás, amelyen belül az egyes csoportok elsődleges célja a monopolra való törekvés. Ez a mozzanat azért fontos, mert mint a következőkben látni fogjuk, a technokrácia rendkívül alkalmazkodóképesnek bizonyult az utóbbi két évtizedben, de a mindenkori megjelenésére jellemző a csoporttulajdonhoz való kapcsolódás, amely e csoportok irányításával időként értékesül.

A technokráciának létezik egy általánosabb meghatározása is, mely szerint „olyan viszonyokat és magatartásformákat jelöl, ahol a társadalmilag, gazdaságilag és politikailag fontos döntések meghozatala a szakértelem elvén és a technika módszerein alapul, az osztályszempontok, a szocializmus és a humanizmus elvei háttérbe szorulnak”. (19—93. l.)

Ez a definíció azonban inkább fedi a szcientizmus fogalmát, mintsem a technokratizmus sajátosság jelenségét.

3.2. *A technokratizmus forrásai*

A technokratizmus okait és gyökereit az alapvető társadalmi viszonyokban — a termelési viszonyokban kell keresnünk. Az előzőekben már utaltunk az állami tulajdonmonopólium felbomlására mint a technokrácia megjelenését előidéző legfontosabb előzményre. Az államtulajdoni viszonyok közepette ugyanis a technokrácia csak a bürokrácia egyik szárnyaként jelentkezik, amely hatalmát az állam gazdasági és politikai hatalmára alapozta és működésében mindvégig a bürokrácia és a politikai vezetés függvénye marad. A társadalmi tulajdonon alapuló öngazgatás fejlődése és az anyagi termelőerők fejlettsége közti ellentmondások, a múltból visszamaradt, túlhaladott viszonyok és a kibontakozó új viszonyok közti összeütközés, valamint az öngazgatási viszonyok és a szervezeti és intézményes keretek és formák közt jelentkező ellentmondások képezik azt az objektív alapot, amelyen a technokrácia mint önálló társadalmi erő megjelenik, a maga javára aknázza ki ezeket az ellentmondásokat. (24—19. l.)

A fejlett országok technokráciájának kialakulásával analóg mozzanat az is, hogy a jugoszláviai technokrácia szintén a gazdaság extenzív növekedésének kimerülése pillanatában jelentkezik, hasonlóan a mintegy

fél évszázaddal korábban jelentkező kapitalista technokráciához. A 60-as évek közepén a jugoszláv társadalom az iparosodás kezdeti szakaszából (kézi szerszámok és alacsonyfokú mechanizáció, valamint a fejletlen tudományos és tapasztalati elemek keverékeként jelentkező technológia) az iparosodás középső szakaszába (magasabb fokú mechanizáció, automatikus gépek bevezetése, tudományos technológia és munkaszervezés) illetve a felsőbb szakaszba (automatizált tömeggyártás, a kibernetikán és rendszertudományon alapuló munkaszervezés, tudományos-technológiai információk szervezett előállítás) lépett. Ez a fejlődés előhívja az anyagi termelésben dolgozó túlnyomórészt szakképzetlen vagy félszakképzett munkásoknak a technológiai fejlődéssel szembeni ellenállását, de felszínre hozza egyes gazdasági vezetők képességeinek hiányát is, hogy vezető szerepet töltsenek be a termelők továbbfejlesztésében. A változások azonban ellenállhatatlanul törnek utat maguknak, ami azzal jár, hogy „a túlnyomórészt kisiparilag képzett munkások tömegei elveszítik legegyszerűbb autonómiájukat is, már bejáródott professzionális státuszukat és az igazgatásra való befolyásukat, amit végül is fejletlen formában valósítottak meg korábban. Ezzel együtt elveszítik társadalmi hatalmuk reális támaszát is, amelynek segítségével meg tudták tartani az egyensúlyt a munkásönigazgatás kezdeti formái és a bürokratikus szervezés elemei között”. (2—115. l.) Ezáltal az iparosodás magasabb fokozataiba való átlépés hozta társadalmi ellentmondások kiváló táptalajt nyújtanak a technokrácia kifejlődéséhez. A technológiai változások eltérő ütemben ölelik fel a munkafolyamatok különböző szakaszait, s így minőségi különbségek keletkeznek a munkafolyamat részlegei között, ennek pedig egyenes következménye a szociális differenciálódás fokozódása. A technológiai változásokat nem követő munkaszervezetek viszont sajátos függő helyzetbe kerülnek a társadalmi intézményekkel, elsősorban az ügyviteli bankokkal szemben, ami szintén növeli a technokrácia hatalmát.

A technokrácia kialakulását azonban nem magyarázhatjuk egyértelműen csak a termelők fejlődésének objektív ellentmondásaival. Az adott viszonyoknak nem megfelelő gazdaságpolitikai intézkedések és rendszerbeli megoldások szintén hozzájárultak a technokrácia ébredéséhez. Itt elsősorban a XV. alkotmányfüggelék meghozataláról van szó. Ez az alkotmányfüggelék az önigazgatás és az intézményes forma közötti ellentétet kívánta áthidalni azzal, hogy az önigazgatás institucionalizálását és operacionalizálását átengedte az egyes munkaközösségek hatáskörébe, bízva abban, hogy a munkások képesek lesznek a konkrét körülmények közt megtalálni a legmegfelelőbb formákat az önigazgatás továbbfejlesztésére. Ezzel szemben a munkások nem tudtak elég hatékonyan szembeszállni az alig megszerzett hatalom új elidegenítőivel szemben, akik hatalmukat a munkamegosztásból eredő helyzetükre és technikai tudásukra alapozták. (8—187. l.) A hatalom elidegenítése az önigazgatás institucionalizálásánál került felszínre és abból repro-

dukálódott, ugyanis sok helyen sor került az igazgatási és végrehajtoi szervek fúziójára, ami a végrehajtó szervek feletti ellenőrzés lehetőségének teljes elvesztését jelenti.

3.3. A technokrácia és a technológiai racionalitás és fejlődés

Az eddig elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a technokratizmus Jugoszláviában rendkívül specifikus formában fejlődött ki, és viszonylag jól kitapintható alakzatokat vett fel. Ez hozzásegítette a munkásosztályt, hogy a KSZ segítségével még döntő hatalomra jutása előtt leszámoljon a technokráciának a pénzügyi és más intézmények élén kialakult alakulataival, a törvényhozás pedig megszüntette az öngazgatás institucionalizálásának szabadságát, és egységesen rendezve ezt a kérdést, nagyban hozzájárult a munkaszervezeten belül kialakuló technokrácia visszaszorításához. A sajátos formában megjelenő technokratizmus elleni harc eredményei azonban nem értékelhetők egyértelműen pozitívan. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy hasonlóan az állami tulajdonmonopólium felbomlásához, amikor a társadalmi törekvések elsősorban etatistaellenes irányvételűek voltak, és nem fogalmazódtak meg tisztán a pozitív törekvések (24—46. l.) a technokrácia elleni harc is negatív előjelet öltött, azaz a technokrácia különböző alakulatait megsemmisítette ugyan, de az ellentmondásokra, amelyek életre hívták a technokráciát, nem tudott adekvát megoldásokat felkínálni. Különösen élesen jelentkezik ez a probléma a technológiai racionalitás és fejlődés viszonylatában.

Az előzőekben már utaltunk arra, hogy a technológiai fejlődés korszakváltásai, különösen az alacsonyabb szinteken, törvényszerűen beleütköznek a munkások többségének ellenállásába. Ennek okát a munkások professzionális immobilitásában és változásokhoz való alkalmazkodási képességük hiányában jelöltük meg. A technokratikus társadalmi viszonyok közepette ezt az ellentmondást a tőkeviszonyok restaurációja oldja fel, azaz a technológiafejlesztést a tőke újratermelésének törvényszerűségei indikálják. Ezzel szemben a jövedelmen alapuló öngazgatási viszonyok közepette a technológiai fejlesztés ösztönzése attól függ, hogy milyen mértékben sikerül a dolgozók közvetlen érdekévé tenni a termelékenység fejlesztését. Itt a dolgozók rövid és hosszú távú érdekeiről, a jövedelem kategóriájában megtestesülő ellentmondás produktív megoldásának kimunkálásáról van szó. A dolgozók rövid távú érdekei a jövedelem minél nagyobb hányadának személyi fogyasztásra való fordítását követelik, a hosszú távú érdekeik viszont a termelődők további kifejlesztését igénylik. Eszerint tehát a jövedelem minél nagyobb részének a termelési szférán belül kell maradnia.

A technológiai fejlődés tehát attól függ, hogy milyen mértékben sikerül a gazdasági rendszerbe beépíteni a tőkének azt a funkcióját, hogy a személyi fogyasztás növelését csak a termelődők kifejlesztése mellett

lehessen megvalósítani, azaz a gazdálkodás motívumát úgy meghatározni, hogy minden dolgozónak közvetlen anyagi előnye legyen a technológiai fejlesztésből, illetve kára annak elmulasztásából.

3.4. A technokratizmus bírálata konzervatív álláspontokról

A technokrácia forrásairól folytatott viták két álláspontot kristályosítottak ki. Egyik szerint a technokrácia a munkamegosztásból és az irányítási funkcióból, a másik szerint a termelési viszonyokból meríti erejét. (21—25. l.) A KSZ és más politikai szervek álláspontjaikban egyértelműen az utóbbit jelölik meg a technokrácia forrásaként. „Senki sem lehet saját elhatározása alapján sem kapitalista, sem technokrata és bürokrata sem, hanem az objektíve adott körülmények, a társadalmi rendszer az, amely megengedi számára, hogy azzá váljon, illetve amelyek nem elég erősek, hogy megakadályozzák abbéli törekvéseiben.” (8—193. l.)

Ezzel szemben a társadalmi gyakorlatban igen elterjedt az a nézet, mely szerint a technokrácia a munkamegosztáshoz és a munka irányításához kötődik. Ez annyiban igaz, hogy a technokrácia valóban az irányítási funkciókon belül jelentkezik, ami azonban nem jelent elégséges okot a két kategória azonosítására. Az irányítási funkciónak ugyanis két aspektusa van: egyik az irányítás technikája, a másik annak kritériuma. Az irányítás kritériuma határozza meg annak osztályjellegét, a technikája viszont az anyagi folyamatok logikáját követi és ilyen értelemben mint a termelőerők szerves része általános érvénnyel bír. (6—12. l.)

A technokrácia azonosítása az irányítási funkcióval egyet jelent a gazdasági folyamatok irányítási technikájának lebecsülésével, a szervezési tudományok, sőt magának a tudománynak a lebecsülésével. Ez a felfogás minden új, tudományos alapokon nyugvó irányítási módszer bevezetésében technokratikus törekvéseket vél felfedezni, ugyanakkor tolerálja a bonyolult gazdasági rendszerek tapasztalatait és intuitív alapokra helyezett, és emiatt rendkívül alacsony hatékonyságú irányítási módszereit. Ilyen meg gondolás alapján kialakul a gazdasági, valamint az állami és politikai szervezetek irányítói posztjai között egy perszonális áramlás, kialakul az „univerzális” vezető képlete, aki bármely szervezetet képes irányítani. (21—24. l.) Ez az univerzális vezető azonban már nem a technokrácia, hanem a technobürokrácia képviselője. Természetesen a technobürokrácia jelenségét nem lehet egyetlen kiváltó okra visszavezetni, de azt meg kell jegyeznünk, hogy a technobürokrácia személyében elsimul a technokrácia és a bürokrácia közti látszólagos ellentmondás.

3.5. A technokrácia fejlődési lehetőségei a jövőben

Jugoszláviában a technokrácia sohasem tudta meghódítani a társadalmi-gazdasági élet egészét. A valóságban a technokratizmus inkább csak tendenciaként, mintsem kiforrott társadalmi erőként szerepeit, és a munkásosztály, élén a KSZ-szel, sikeresen szembe szállt vele. Az 1970-es évek közepén a technokrácia történelmi vereséget szenvedett a haladó társadalmi erőktől. Ez azonban nem jelenti azt, hogy véglegesen letűnt a gazdasági-politikai színtérről.

Politikai jelenünkben a technokrácia gyakorlatilag hasonló helyzetben van, mint az állami tulajdonmonopólium felbomlása előtti időkben, azaz most is a bürokrácia szárnyaként létezik, minthogy maga az egész társadalom is egy korszakforduló elé érkezett gazdasági fejlődésében, amikor is utat törnek maguknak a gazdálkodás intenzívebb formái. Úgy tűnik, a gazdasági egységek további önállósulása az állami, illetve kvázi-állami szervekkel szemben elkerülhetetlen. Ez a folyamat magával hozhatja az öngazgatás erősödését, de a csoporttulajdon megerősödését is. Mivel a technokrácia alapvető érdekeit az elosztási szférán belül érvényesíti, ezért újraéléde, illetve további fejlődése attól függ, vajon a társadalomnak mint egésznek sikerül-e a jövedelemelosztás feletti ellenőrzést megvalósítania. A decentralizált döntéshozatali rendszeren belül, amelyben a résztvevők saját gazdasági érdekeik maximális kielégítésére törekednek, a termelési eszközök szükségszerűen tőke jelleggel bírnak (22—25. l.), ami azt jelenti, hogy a gazdasági egység jövedelmébe a termelőeszközök mint a tőke hozadéka is bekerülnek, ami reális alapot képez a technokrácia újraélédeséhez. A társadalomnak mint egésznek tehát be kell avatkoznia az elosztásba, hogy következetesen érvényesíteni lehessen a munka szerinti elosztás elvét. Amennyiben a jövedelem elosztásán belül nem sikerül megvalósítani a munka szerinti elosztás elvét, akkor nagy valószínűséggel lehet számítani a technokrácia újbóli megjelenésére.

A munka szerinti elosztás a gyakorlatban mindig csak megközelítő pontossággal történhet, az attól való eltávolodás azonban mindig az osztálytagozódás megindulásához, a tőke és bérmunka ellentétének felszínre kerüléséhez vezet. E kérdés végleges megoldása szorosan kapcsolódik a társadalmi tulajdon tényleges kialakulásához, amely csak a kommunizmusban fog bekövetkezni. Sommásan azt is mondhatjuk, hogy a technokrácia csak az osztálytársadalmak eltűnésével fog lerúnni a történelem színpadáról.

4. ZÁRADÉK

A technokrácia a termelőerők fejlődésének korszakfordulóin jelentkezik, illetve erősödik meg, ugyanis a termelőerők forradalmasodása közvetlenül kihat a társadalom szerkezetváltozására, a hatalmi és be-

folyási struktúra átalakulására is. A tudomány, illetve a szervezett tudás jelentősége megnő a termelőerők keretén belül, annak birtokosai viszont igyekeznek más társadalmi csoportok rovására kedvezőbb társadalmi-gazdasági helyzetre szert tenni. A technokrácia nem alkot külön társadalmi osztályt, inkább egy köztes társadalmi réteggént jelölhetjük, amely a tőkés osztály és az ún. kiszolgáló vagy középosztály érintkezési peremén helyezkedik el, ami objektíve meghatározza társadalmi érdekeit is.

A Jugoszláviában jelentkező technokráciára szintén a tőkeviszonyok túl nem haladott elemeihez való kapcsolódás, illetve az osztálytagozódás újbóli megindítása volt jellemző. Ez a technokrácia a fejlődő, de még nem kellően erős öngazgatási viszonyok közepette jelentkezik, ami döntően befolyásolja arculatát is. Az öngazgatás fejlődése feltételezi az állami tulajdon leépülését, ugyanakkor a társadalmi tulajdon kiépülése során az öngazgatás anyagi és társadalmi korlátozottsága miatt megerősödik a csoporttulajdon, amely lehetővé teszi a nem munkából eredő jövedelem személyi fogyasztásba való átömlesztését és egyúttal a technokrácia megjelenését is. „A technokratikus szervezet fölépítésére azonban csak annak az igazgatói csoportnak van esélye, amely összpontosítani képes a gazdasági hatalmat és a technológiai lehetőségeket, és amely nem sodródik tehetetlenül a társadalom ösztönszerű anyagi folyamatai által, hanem rákényszeríti ellenőrzését a folyamatok eléggé jelentős övezetére.” (2—124. l.) A technokrácia megvalósítja a munkafolyamatok feletti ellenőrzést, kihat a termelőerők fejlődésére, mindezt azonban a tőkeviszonyok újrateremtése közepette teszi, csorbitva ezáltal a dolgozók alapvető öngazgatásra való jogát.

Irodalom

- ¹ Vidaković, dr. Zoran: Racionalno upravljanje i samoupravno odlučivanje u radničkim asocijacijama in. Sociologija rada, Službeni list SFRJ, Belgrad, 1973.
- ² Vidaković, dr. Zoran: A technokrácia fogalma és lényege. Munkásegyletem, Szabadka, 1974.
- ³ Vidaković, dr. Zoran: San apsolutnog kapitalizma. Treći program Radio-Beograda, Belgrad, 1974.
- ⁴ Galbraith, J. K.: Nova industrijska država. Stvarnost, Zágráb, 1970.
- ⁵ Pečujlić, dr. Miroslav: A jövő, amely elkezdődött. Forum, Újvidék, 1974.
- ⁶ Tehnokratizam — Stvarnost ili izmišljena opasnost. Gledišta, 1972. 7—8. szám, Belgrad.
- ⁷ Kardelj, Edvard: Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi, in. Edicija Samoupravljanje I. kötet, Svjetlost, Sarajevo, 1982.

- ⁸ Kardelj, Edvard: Osnovni uzroci i pravci ustavnih promena. in. Edicija Samoupravljanje II. kötet, Svjetlost, Sarajevo, 1982.
- ⁹ Kardelj, Edvard: Dalji razvoj samoupravljanja u nas i zadaci Saveza komunista
Ne „čvrsta ruka“, već čvrsta socijalistička demokratija. Edicija Samoupravljanje V. kötet, Svjetlost, Sarajevo, 1982.
- ¹⁰ Cetković, dr. Vladan: Savremena birokratija. Privredni pregled, Belgrad, 1971.
- ¹¹ Crozier, Michel: A bürokrácia jelensége. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1981.
- ¹² Roszak, Theodore: Kontrakultura. Naprijed, Zágráb, 1978.
- ¹³ Szamuely László: Ipari demokrácia Nyugat-Európában. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1980.
- ¹⁴ Rauschel, Jürgen: Bast, a vegyipari óriás. Kossuth Könyvkiadó, 1979.
- ¹⁵ Marx, Karl: A tőke III. kötet. Kossuth Könyvkiadó, 1974.
- ¹⁶ Stojanović, Svetozar: Između ideala i stvarnosti. Prosveta, Belgrad, 1970.
- ¹⁷ Dr. Mátyás Antal: A modern polgári közigazdaságtan története. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973.
- ¹⁸ Horvat, Branko: Politička ekonomija socijalizma. Globus, Zágráb, 1984.
- ¹⁹ Đorđević, Ljubomir et alii: Az öngazgatás gyakorlatában használatos szavak és kifejezések fogalomtára. Veljko Vlahović Munkásegyletem, Szabadka, 1976.
- ²⁰ Ekonomski analitičar, Zágráb, 1984/5.
- ²¹ Knežević, dr. Nikola: Riječ dvije o mjestu poslovnih organa i radnih zajednica u funkciji upravljanja ekonomskim procesima. in. Ekonomski analitičar, Zágráb, 1983/2.
- ²² Ekonomska politika, 1680, Belgrad, 1984. jún. 11.
- ²³ Huszár Tibor: A cselekvő ember. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- ²⁴ A Szerb Kommunista Szövetség hetedik kongresszusának dokumentumai, Forum, Újvidék, 1974.
- ²⁵ A Jugoszláv Kommunista Szövetség tizedik kongresszusa (dokumentumok), Forum, Újvidék, 1974.
- ²⁶ Ekonomska enciklopedija, Savremena administracija, Belgrad, 1984.
- ²⁷ Mates, Neven: Izvori stihijnog etatizma. Ekonomska politika, 1625, Belgrad, 1983. V. 23.

Lévay Endre

KÉT ÉVTIZED SZÓTÁRAK KÖZÖTT

Naplójegyzetem 108. fejezete idézte fel bennem dologba merült múltam egyik szakaszát, melyről nem szabad megfeledkeznünk. Velünk és bennünk él még ma is...

Életem java részének szabad óráit egy-két nyúlfarknyi írás (tárca, kroki, naplójegyzet és egy jobb sorsra szánt szerény kisregény) mellett egy merész vállalkozás foglalta le. Merész volt, mert akkor még nem volt köztünk — vajdasági tollforgatók között — se filológus, se magán-szorgalomból nyelvész, se akadémikus, csupán egy-két tanárjelölt az egyetemi katedra árnyékában. Ha ma felsorolom az induláskor jelentkezett tizennyolc ember nevét, ezek egy részét úgy emlíhetem, hogy munkára kész embereknek tűntek. Valamennyien csak „olyan” *mindenese*ek voltunk, mindenre kaphatók, tán még favágásra vagy olyan átkozottul rossz fedőlap megrajzolására is, mint amilyent nagy kegyesen, az isten tudja honnan szedett fregoli rajzolóval a *Menj csak fiam* regényem fedőlapjára biggyesztettek, minden ártatlan olvasó elrettentésére.

Tehát, mint említettem, eddig még soha nem hallott merész vállalkozásról volt szó, amilyenre a mi vidékünkön abban az időben még sehol nem került sor.

De akik az indulás napjaiban nekivágtak, azoknak volt merszük hozzá.

A felhívás így szólt: „... minden egyéb munka mellett az legyen az elkövetkező esztendőkből a feladatotok, hogy minden erőt összefogva elkészítsétek a SZERBHORVÁT—MAGYAR NAGYSZÓTÁRT!”

Hogyan értelmezték azt a kezdeményezők, hogy „nagyszótárt”?

Ez a jelentkezők közül nem egy embert megtorpanított, mert a tervek szerint az eddigi kis zsebszótárak mellett egy 150—160 ezer címszavas nagyszótárt kell szerkesztenünk, amely alkalmas lesz arra, hogy